

Tarkkaavaisuus ja ruumiillinen kokemus

Lectio praecursoria 6.4.2024

JONI PURANEN

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, tarkkaavaiset kuulijani.

Miten etenen lukiessani tekstissä tai tekstiä pitkin? Mitä minussa tapahtuu, jos huomaan, etten saa huomiotani kääntymään pois ruumiintoiminnoistani? Molemmissa kokemuksissa on kyse tarkkaavaisuudesta, mutta mitä se on?

”Tarkkaavaisuus” viittaa moninaiseen joukkoon erilaisia tuntemisen ja kokemisen tapoja. Se on yhtä lailla huomiota, huomioimista kuin huomaamista. Se on myös halua ja haluaamista. Se on tarkkaavaisuuden hyvä- ja pahalaatuisia häiriöitä. Se on yllätyksiä ja yllätyksellisyyttä. Se on pakkomielteitä, kärsimystä ja neurooseja yhtä lailla kuin hajamielisyyttä, huomaamattomuutta ja huomiokyvyttömyyttä. Mistä tarkkaavaisuudessa siis onkaan kyse? Entä millainen rooli on *ruumiillisuudella* – siis sillä, että olemme ensisijaisesti ja yksiselitteisesti ruumiillisia olevia – tarkkaavaisuuden muotojen lukemattoman moninaisissa piirteissä? Väitöskirjassani tutkin filosofisen analyysin avulla erilaisia tarkkaavaisuuden muotoja ja osoitan, kuinka olemisen ruumiillisuus rajaa ja muovaa niitä.

Tässä lektiossa on kaksi osaa. Ensin kertaan lyhyesti tutkimukseni filosofista taustaa ja sen jälkeen esittelen tutkimusartikkelieni tulokset.

Väitöskirjassani hyödynnän ranskalaisen filosofin Jean-Luc Nancyn (1940–2021) ajattelua. Erityisen tärkeitä työlleni ovat hänen tulkintansa eräistä René Descartesin ja Martin Heideggerin keskeisimmistä tutkimustuloksista, jotka koskevat kahta modernin filosofian keskeisimmistä teemoista: (i) olemisen maailmallisen luonteen yleisiä ehtoja sekä (ii) ruumiin ja sielun jännitteistä liitosta. Tutkimukseni ytimessä on Nancyn kriittinen oivallus, jonka mukaan voimme ajatella, kirjoittaa ja puhua olemisen ruumiillisuudesta, mikäli miellämme olemisen *kohtiolona* (*être-a*). Jos lähestymme sielun ja ruumiin välistä jännitettä olemisen ruumiillisuudesta käsin, niin voimme tutkia tarkkaavaisten kokemusten ruumiillisia piirteitä – purkaen samalla hallitsevaa oletusta aineettomasta ja itseään kannattele-
vasta tarkkaavaisesta subjektista.

Nancyn meille tarjoama ajatus *kohtiolemisestä* ei toimi samalla tavalla kuin Heideggerin kuuluisa *täälläolo*, sillä Nancyn filosofiassa oleminen ei kuulu ainoastaan jollekin erityiselle olevalle, joka huolehtisi, puhuisi ja ajattelisi olemisen mieltä omasta erityisyydestään tai ainutlaatuisuudestaan käsin. Nancylle olemisen mieltä tai tuntua (*sens*) puntaroivassa filosofiassa *kaikki* olevat ovat ruumiita: ne kaikki ovat yhdessä toisensa kanssa, eli toisiaan kohden; niitä on lukemattoman monta, ja ne kaikki ovat läpeensä maailmallisia. Nancyn uudenlainen tapa ajatella olemista tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, ettei maailmaa, olevia, ajattelua, koskemista, aikaa, mieltä eikä kokemusta punnitseva filosofinen tutkimus voi lähteä liikkeelle *yhdestä* omaan arkipäiväänsä uppoutuneesta olevasta, eikä siten keriä auki analyysinä tällaisen olevan erityislaatuisesta suhteestaan maailmaan, toisiin ja siihen itseensä. Päinvastoin, Nancyn mukaan ontologisen ajattelun perustassa on toisistaan eroavien ja erotuvien ruumiiden moninaisuus: erilaisia pintoja ja niiden erilaisia värähdyksiä, erivärisiä ihoja ja kuoria, erikokoista ulottumista, erilaisia kosketuksia, koskemista, painoa ja painamista – lukemattoman monia olevia, sekä maailma, joka muodostuu niiden välisistä ainutkertaisen moninaisista suhteista, sillä ne kaikki ovat ainoastaan ollen toisiaan kohden.

Jos ajattelemme olevia lähtökohtaisesti ruumiina ja ruumiiden ihoina, lihaksina, ruumiinosina ja pintoina sekä ruumiiden ulottumisena, painoina ja kosketuksina, niin miten meidän tulisi ajatella kokemusta, minuutta, subjektia ja "itseä"? Tarkemmin muotoiltuna: kuinka kummassa "minä", joka lähtökohtaisesti olen ruumis muiden joukossa, olen *kohti* muita, maailmaa ja "itseäni" – vaikkapa odottaessani unta, kavahtaessani heille kesken uneen vaipumisen, lukiessani kirjaa tai hengitykseni tahdonalaisen liikkeen toisinaan tunkeutuessa keskelle jokapäiväistä arkeani? Ehdotan, että paneudumme Nancyn lyhyeen selitykseen karteesisen *egon* eli suomeksi "itsen" tai "itseyden" ruumiillisuudesta hänen teoksestaan *Corpus*. Käsitteellään *corpus ego* Nancy kuvaa "itsen" läpikotaista ruumiillisuutta seuraavasti:

Ei "minun ruumiini" vaan *corpus ego*. "Egolla" on mieltä vain, jos se sanotaan ääneen ja julki (ja kun se sanotaan julki, niin sen mieli on yksinkertaisesti sama kuin olemassaolo: "*ego sum, ego existo*"). Descartes sanoo osuvasti, että tämän lausuman totuus riippuu olosuhteista, lausuman "joka kerrasta": "joka kerta kun sanon tai käsitan sen" (on selvää, että "käsittäminen" – "mielessäni", kuten Descartes täsmentää – vastaa tässä julkisanomista, sillä käsittäminen on sanomisen tapa; kyse on samasta artikulaatiosta). Tarvitaan *kerta*, erillinen kvantiteetti, joka antaa *tilan* artikulaation *ajalle*, tai joka antaa sille *paikan*. [...] Niinpä kartesiolaisen *egon* artikulaatiossa suu ja henki ovat yhtä, aina ruumista – ei "egon" ruumis vaan *corpus ego*, "ego", joka on "ego" vain artikuloituna, vain artikuloituessaan välimatkana ja jonkin *paikan* taipumisena tai taivutuksena. "Egon" lausuma ei ole vain tapahtuma, vaan se on myös tapahtumapaikka.¹

Itsensä muista erottavan *cogiton* mahdollisuus artikuloida itsensä joko ääneen tai äänettömästi edellyttää resonoivan ruumiin, eikä tuo ruumis koskaan ole yksinomaan "minun omani", sillä ruumis ei ajattele. Se ulottuu, tuntee, artikuloi ja eroaa

¹ Nancy 2010, 44–45. Suom. Susanna Lindberg.

muista ruumiista – samoin kuin se eroaa itsensä esiin lausuvasta *itsestä*. Tarkemmin sanottuna ”itse” ja ”itseys” ei ole mitään substantiaalista, itseriittoista, sisäistä tai itseensä suljettua – eivätkä varsinkaan mitään ”omasta” ruumiista erillistä, riippumatonta tai siihen nähden ensisijaista – sillä ”itse” on ruumiin artikulaatiosta aiheutuva vaikutus tai seuraus. Nancyn analyysissään erottaman *egon* läpikotainen ruumiillisuus pätee yhtäläisesti joka ikiseen hetkeen eli ”jokaiseen kertaan” metodisen epäilyn ulkopuolella. Tämä tarkoittaa sitä, että joka ikinen kuvitelmani, huomioni, lauseeni, liikkeeni, muistoni ja tuntemukseni on peruuttamattomasti ruumiillinen ja maailmallinen eli olemista-*kohti* niitä asioita, joista hetkeni koostuvat ja joiha koen ”itseni”.

Väitöskirjani johdantoartikkeli erittelee ja tulkitsee Nancyn ajattelua pohjaksi tutkimusartikkeille. Esitän siinä oman tulkintani Nancyn ruumiillisuuden filosofiasta. Työni tärkeimmät filosofiset tutkimustulokset löytyvät kolmesta tutkimusartikkelistani, jotka ammentavat johdannon erittelemästä ruumiinfilosofiasta. Artikkeleissani analysoin kolmea erilaista tarkkaavaisuuden muunnelmaa olemisen läpikotaisen ruumiillisuuden näkökulmasta: yhdessä lukemisesta ääneen ja ääneti, toisessa ruumiinsisäisten värähtelyjen kuulemista ja kolmannessa ruumiintoimintojen obsessiivisuuden kokemuksellisia аспекteja somaattisessa pakko-oireisessa häiriössä. Esitän seuraavaksi lyhyesti tutkimusartikkelieni keskeisen sisällön.

Mitä minulle tapahtuu lukiessani läpi runoa, sähköpostia tai puhetta? Juuri tällä hetkellä, tässä Jyväskylän yliopiston kauniissa juhlasalissa, luen teille ääneen tätä kuudestatoista sanasta koostuvaa virkettä. Jos seuraatte puhettani, huomionne on äänessäni, ja me etenemme yhdessä sana sanalta ja lause lauseelta tekstini läpi. Mikä muuttuu, jos päätänkin lukea lektiottani yksin ja vain itselleni? Väitöskirjani artikkelissa ”Recitative voice: Reading silently and aloud, with Jean-Luc Nancy” (2023) esitän analyysini tarkkaavaisesta lukemisesta vertaamalla ääneenlukua lukemisen äänettömään muunnelmaan. Tukeudun tulkinnassani Nancyn käsitteeseen *resitatiivinen ääni* ja esitän siihen

nojautuen ruumiinfilosofisen jäsennyksen siitä, kuinka kirjoituksen, kirjallisuuden ja tekstin verbaalinen eli suullinen rakenne kannattelee lukukokemusta. Tulkitsemalla tätä Nancyn omaperäistä käsitettä argumentoin, että lukeminen on pohjimmiltaan tekstuaalista ruumista artikuloiva suullinen toiminto: kirjallisen kokemuksen ytimessä on tekstuaalisen ruumiin eli kirjainten, sanojen ja lauseiden läpi kulkeminen. Etenen tekstin läpi artikuloiden sen joko ääneen tai äänettä, seuraten sitä katseellani tai sormenpäilläni, kuuntelemalla tekstin muodostavia äänteitä ja lauseita tai seuraten niitä hiljaisuuden vallitessa. Jos lukeminen tosiaan on ruumiillista, niin millaiset ruumiilliset piirteet määrittävät sitä? Lukemisella on ainakin suunta, nopeus ja rytmi: en voi lukea useaa riviä enkä lausetta yhtä aikaan; en voi lukea kuin tietyllä nopeudella; en voi lukea rajatonta määrää kirjaimia, sanoja, lauseita tai rivejä silmänräpäyksessä. Lukiessani ääneen tarkkaavaisen lukemisen ruumiilliset piirteet artikuloituvat, sillä luen tekstiäni ruumiillani, suullani, kielelläni, huulillani ja uloshengitykselläni. Lukiessani itsekseen äänettä en enää lausu tekstiäni kuuluvasti, mutta edelleen etenen sen läpi sanojen ja lauseiden seuratessa toisiaan hetkestä toiseen. Artikkelini lopussa esitänkin uuden hypoteesin, jonka mukaan myös äänetön lukeminen on ruumiillista artikulaatiota, sillä myös siinä haluan edelleen edetä sanoissa sillä edelleen koen tekstini mielekkäänä puheena, jonka läpi olen kulkenut.

Entä mitä minussa tapahtuu keskittyessäni ruumiissani värähtelevän äänen resonanssiin? Millä lailla kuulen ja tunnen "itseni" jokaisessa äänessä? Väitöskirjani toisessa artikkelissa "Noisy bodies: On the tactility and sonority of visceral depths" (julkaisematon) tulkitSEN, kehitän edelleen ja täydennän Nancyn "kuulevan itsen" dekonstruktivistista analyysiä. Analyysini keskittyy sen selventämiseen, miten ruumiinsisäisen värähtelyn äänelliset ja kosketukselliset piirteet resonoivat toistensa kanssa ja toistensa rajoilla ruumiinsisäisissä elementeissä, kudoksissa, luissa ja nesteissä. Analyysini osoittaa, että kuulemisen ja kuuntelemisen ennakkoehtona on värähtelevä ruumis ja äänelle alttiit kuuloelimet. Argumentoin tältä perustalta, ettei "kuuleva itse" ole värähtelevästä ja äänekkäästä maailmasta

erillinen. Artikkelini kehittää ja täydentää Nancyn resonanssin analyysiä ulottamalla sen ruumiintoimintojen ääniin, kuuloeliimiin sekä ruumiin sisäosien ja sisäpuolen resonanssiin. Ääntä käsittelevissä esseissään Nancy nimittäin puhuu aika ajoin värähtelevästä ruumiista soivana rumpuna tai nesteen täyttämänä kappaleena. Artikkelissani käänän huomion siihen, että ruumiintoimintojen äänillä on omat suuntansa, äänensä ja värähtelytapansa. Kuunnellessani hengitystäni, en täyty kauttaaltaan sen värähtelystä vaan kuulen ja tunnen ilman kulkevan henkitorveni kautta keuhkoihini.

Entä mitä "minulle" tai "minussa" tapahtuu, jos en pysty kääntämään huomiota pois ruumiintoiminnoistani? Jos hengityksen tahdonalaisen liikkeen hallinnasta, silmien räpytelystä tai sydämensykkeen tarkkailusta muodostuu toiminta, joka jatkuvasti tunkeutuu kaiken muun edelle? Väitöskirjani artikkeli "Bodily obsessions: Intrusiveness of organs in somatic obsessive-compulsive disorder" oli ilmestyessään kaksi vuotta sitten ensimmäinen kansainvälisesti vertaisarvioitu tutkimus somaattisen pakko-oireisen häiriön kokemuksellisista piirteistä. Lähdin artikkelissani liikkeelle pakko-oireisen häiriön diagnostisista kriteereistä ja etenen tapauskohtaisiin kuvauksiin ruumiillisista obsessioista, joista löytyy mainintoja niin terapeutisesta kirjallisuudesta kuin potilaskertomuksista. Keskityn artikkelissani analysoimaan erilaisia tapoja, joilla keuhkojen ja sydämen toiminnot voivat tunkeutua huomion piiriin ja teen tärkeän erottelun haptisiin ja motorisiin obsessioihin keskeisten kokemuksellisten piirteiden nojalla, jotka luonnehtivat "tunkeilevien" sisäelinten toimintoja. Argumentaatiossani nojaan Drew Lederin, Jean-Luc Nancyn ja Francisco J. Varelan filosofisiin analyysihin sisäelinten toimintojen tuntemisesta tuskan, jännitteen, liikkeen, painon ja kivun piirtäminä pintoina, osina ja alueina. Artikkelissani argumentoin, ettei somaattisen pakko-oireisen häiriön keskiössä ole ainoastaan ruumiintoimintojen tarkkailun tai ajattelun pakonomaistuminen, vaan toimintojen ja liikkeiden ruumiillinen kokemus itsessään. Esitän, että esimerkiksi hengityksen pakonomaistuessa, en ainoastaan ajattele hengitystä ja hengittämistä, vaan koen yhtäaikaaisesti

sekä sen potentiaalisen tahdonalaisuuden että sen ruumiillisen välttämättömyyden, josta minua muistuttaa tukehtumisen tunne, jos en enää aktiivisesti liikuta keuhkojani.

Analysoin väitöstyössäni tarkkaavaisuuden ruumiillisuutta kolmen ilmiön kautta: ensinnä tutkimalla lukemisen muunnelmia, toiseksi selvittämällä ruumiinsisäisten värähtelyjen kuulemisen ja tuntemisen välistä suhdetta ja kolmanneksi jäsentämällä ruumiillisten obsessioiden tunkeutumista keskelle arki-kokemusta. Selvitän näin viime kädessä sitä, miten ”ruumiillinen itse” jäsentyy suhteessa muihin ja maailmaan tarkkaavaisuutta edellyttävissä ja häiritsevissä kokemuksissa. Osoitan väitöstyössäni, ettei haluavaa, yllättynyttä, kiinnostunutta ja ruumiillista *kohtioloani* edellä, perusta eikä ratkaise tai päätä mikään itsenäinen, itseriittoinen, immanentti, erillinen tai suvereeni tarkkaavainen tietoisuus, minuus tai itseys. Tarkkaavainen ”itse” ei siis edellä tarkkaavaista kokemustani, vaan sillä on ruumiillismaallinen rakenteensa.

Jyväskylän yliopisto

